

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת יתרו, תשס"ז
מספר 690מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עשרת הדיברות

ייחודם של עשרת הדיברות

שלא ככל המצוות שניתנו לעם ישראל בתיווכו של משה רבנו, עשרת הדיברות ניתנו ישירות מאת ה' לעמו במעמד הר סיני.¹ האם בזה יש לעשר מצוות אלו מעמד מיוחד? מדברי חז"ל, למשל: "הוי זהיר במצווה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות" (אבות ב:א), עולה שאין לדרג את המצוות על פי הבדלי החומרה ביניהן.² לכן יש לתת את הדעת מדוע מצא הקב"ה לנכון לבחור בעשר מצוות אלו כדי למסור אותן ישירות לעם ישראל.

פילון האלכסנדרוני דן בשאלה זו במסה שאת כולה הקדיש לעשרת הדיברות, וזו תשובתו:³
הללו (החוקים) שיצאו מפיו והוכרזו בידו (של הקב"ה) בלבד, הם גם חוקים וגם ראשי-הפרקים של החוקים לפרטיהם, והללו שהוכרזו ביד הנביא תלויים כולם בראשונים.⁴

פילון סובר אפוא שעשרת הדיברות הם מעין תוכן עניינים של מכלול המצוות, ובהם חשיבותם. לדעתו, אין כאן יחס בין עיקר לטפל או בין חמור לקל, אלא בין כלל לפרט, כמו ההבדל בין אבות לתולדות בהלכות שבת. מכאן שעשרת הדיברות שווים כביכול לתורה כולה, כיוון שכל המצוות הבאות בתורה אינן אלא פירוט למה שנאמר בקובץ עשרת הדיברות.⁵ פילון מחלק אפוא את כל החומר הרבגוני של המצוות על פי סדרם של עשרת הדיברות. כל אחד מן הדיברות הוא חטיבה לעצמה, ובה מרוכזות כל המצוות שאפשר למיין למינים מתחת לסוג המקיף המסומן בו.⁶

רעיון דומה הציג רב סעדיה גאון ואף חיבר שיר המקשר בין כל המצוות לתוכנם של עשרת הדיברות:⁷ "בכחמתי כללתי בעשרת דברתי שש מאות ושלוש עשרה מצוות".⁸ רש"י נסמך על דברי רס"ג כדי להסביר את התוספת "והתורה והמצווה" שבפסוק: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וְהִנֵּה שָׁם וְאֶתְנֶה לְךָ אֶת לַחַת הָאֵבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פָּתַתִּי לְהוֹרֹתָם" (שם' כד:יב). וכן כתוב בספר הזוהר:⁹

¹ כך לפי פשוטו של מקרא. אמנם יש בדברי חז"ל דעה שבני ישראל לא שמעו מפי ה' אלא את שני הדיברות הראשונים, ואילו את שמונת האחרונים שמעו מפי משה רבנו. ראו בבלי מכות כג ע"א וכן סיכום הדברים בדעת מקרא, שמות, עמ' תא.

² למשל, "עשה דוחה לא תעשה", והבדלים בחומרת העונש מעברה אחת לאחרת.

³ פילוסוף יהודי הלניסטי שחי באלכסנדריה שבמצרים העתיקה בימי הבית השני, בין שנת 20 לפנה"ס ועד שנת 50 לספירה. הרבה לעסוק באפולוגטיקה של היהדות. כתב ביוונית, ורוב חיבוריו אבדו.

⁴ פילון האלכסנדרוני, כתבים, בעריכת סוזן דניאל-נטף, ירושלים תשנ"א, כרך שני, עמ' 190.

⁵ יהושע עמיר, "עשרת הדברות על פי פילון מאלכסנדריה", עשרת הדברות בראי הדורות (ערך בן-ציון סגל), ירושלים תשמ"ו, עמ' 99.

⁶ שם עמ' 100.

⁷ ראו רש"י על שם' כד:יב.

⁸ סדור רב סעדיה גאון, יוצא לאור על ידי י. דודזון, ש. אסף וי. יואל, ירושלים תש"א, עמ' קצא-רטז.

⁹ פרשת יתרו, תקסט"ט, על פי פירוש הסולם.

"אלו עשרת הדברות של התורה הם כלל של כל מצוות התורה, כלל שלמעלה ומטה, כלל של עשרה מאמרות של בראשית".¹⁰

עיון בחיבוריהם של פילון ושל רס"ג מעלה שמאמצייהם להכליל את כל התורה כולה בעשרת הדיברות נראים מאולצים, ויש לבאר עוד מדוע מצא הקב"ה לנכון למסור "תוכן עניינים" זה ישירות לעם ישראל. הנה הצעה להסבר: שלא כדתות אחרות, שעיקריהן הועברו בתיווכו של אדם אחד בלבד, הקב"ה רצה שיהיה קשר בלתי-אמצעי בינו ובין העם, וכך לא יתעורר ספק באמתותה של תורתו.¹¹ כך משמע מהפסוק: "פְּנִיִּים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (דב' ה: ד). ואמנם רש"י מבאר שם בשם המדרש: "אל תאמרו אני מטעה אתכם על לא דבר, כדרך שהסרסור עושה בין המוכר ללוקח, הרי המוכר עצמו מדבר עמכם". עם זה, היות שלא ייתכן למסור אותה בשלמותה ישירות, הסתפק הקב"ה במסירה חלקית, סמלית ומדגמית, ומסירה זו באה לאשש ולאשר את התורה כולה.¹² על אף חשיבותן של המצוות הכלולות בעשרת הדיברות, אין כל הכרח לראות בהן ראשי פרקים ממש של יתר המצוות.¹³ אם כן, מסירה זו דומה למה שנעשה כעבור זמן רב, כשכל עם ישראל עמדו על הברכה בהר גריזים ועל הקללה בהר עיבל (דב' כז: טו-כו). גם שם נבחרה קבוצה מצומצמת של מצוות, אך לא הייתה בבחירה זו כל הפחתה בערכן של יתר המצוות.

עשרת הדיברות בתפילה

בגלל חשיבותם של עשרת הדיברות נקבע כבר בימי קדם שיש לאמרם מדי יום בבית המקדש. על זה מעידה המשנה (תמיד ה, א): "אמר להם הממונה (לפני הקרבת קרבן התמיד של שחרית): ברכו ברכה אחת, והם ברכו. קראו עשרת הדברים וכו'".¹⁴ ומפרש הרמב"ם: "הטעם שקוראים עשרת הדברים בכל יום מפני שהם יסוד הצווי ותחילתו". כך נהגו עד חורבן הבית. לאחר זמן ביקשו לחדש את מנהג קריאת עשרת הדיברות בבתי הכנסת, אבל חז"ל הסתייגו ממהלך זה ואמרו:

אמר רב יהודה אמר שמואל: אף בגבולין בקשו לקרות כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינים... רבה בר בר חנה סבר למקבעינהו בסורא, אמר ליה רב חסדא: כבר בטלום מפני תרעומת המינים. אממר סבר למקבעינהו בנהרדעא, אמר ליה רב אשי: כבר בטלום מפני תרעומת המינים.¹⁵ מהי "תרעומת המינים"? מפרש התלמוד הירושלמי:

בדין הוה שיהו קוראים עשרת הדיברות בכל יום. ומפני מה אין קוראים אותן? מפני טענת המינים, שלא יהו אומרים: אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני.¹⁶

ומי הם המינים האלה? רש"י מסביר שמדובר ב"תלמידי ישו", היינו הנוצרים.¹⁷ מתברר שמאחר שהדת הנוצרית קידשה את עשרת הדיברות בלבד וזנחה את שאר המצוות, הקפידו חז"ל לשלול כל הבחנה בין עשרת הדיברות ובין שאר המצוות.¹⁸ יש להניח שהקטע שלהלן, המציג את קורח כמי שלא קיבל את שאר התורה אלא את עשרת הדיברות בלבד, מכוון נגד הנוצרים:

ויקהלו על משה ועל אהרן, שהקהילו עליהם קהילות ואמרו: בואו ונודיע לכם מעשיו של בן עמרם... כשנתנו לנו עשרת הדברות, כל אחד ואחד ממנו היה יונק מהר סיני, ולא נתן לנו אלא

¹⁰ הרעיון שכל המצוות כלולות בעשרת הדיברות מובא במדרשים, והוגים רבים לבד מאלה שצוטטו כאן הרחיבו אותו כל אחד לפי דרכו. ראו הרב מנחם כשר, **תורה שלמה**, ירושלים תשנ"ד, כרך טז עמ' 213-203.

¹¹ לשיטת ר' יהודה הלוי, הסובר שהכרת ה' ודתו נשענות על ההתגלות ועל המסורת בלבד. ראו כוזרי א: ט, יא.

¹² לפי מ"ד קאסוטו "אין עשרת הדברות תוכן הברית ולא תנאי הברית, אלא דברי הקדמה לברית. לפני שיימסרו פרטי הברית ותנאיו על ידי המתווך, האלוקים בעצמו ... מקדים ומצהיר הצהרה הקובעת את היסודות העיקריים שעליהם תבוסס הברית. א) מה צריך להיות היחס של בני ישראל כלפי ה' אלוקיהם בתור העם הנבחר. ב) מה צריך להיות היחס שביניהם זה לזה בתור בני אדם... עשרת הדברות... מהווים... מהפכה יסודית בהשקפות הדתיות של המזרח הקדמון (**פירוש על ספר שמות**, ירושלים תשי"ט, עמ' 165).

¹³ **דעת מקרא**, שמות, עמ' תה.

¹⁴ א"א אורבך מוסיף בשם הברמן שאנשי כת קומראן הכניסו לתפילין שלהם את עשרת הדיברות (**חז"ל**, **פרקי אמונות ודעות**, ירושלים תשמ"ו, עמ' 317).

¹⁵ בבלי ברכות יב ע"א.

¹⁶ ברכות א דף ג טור ג.

¹⁷ במהדורות לא מצוננות.

¹⁸ כמובן, תוך כדי פרשנות המסתייגת מההבנה ההלכתית של חז"ל, בעיקר במה שנוגע למצוות שבת. ראו על זה למשל: http://en.wikipedia.org/wiki/Ten_Commandments#Orthodox_and_Roman_Catholic_Christianity

עשרת הדברות ולא שם חלה ולא שם תרומה ומעשרות ולא שם ציצית שמענו, אלא מעצמך אתה אומר, כדי לעשות שררה לעצמך ולעשות כבוד לאהרן אחיך.¹⁹ להלכה נקבע בשולחן ערוך: ²⁰ "טוב לומר... עשרת הדברות... הגה: ודווקא ביחיד מותר לומר עשרת הדברות בכל יום, אבל אסור לאומרם בצבור". בעל משנה ברורה מוסיף שיש מקלים לומר עשרת הדיברות לפני "ברוך שאמר" אף בציבור, מפני שכך ברור שאין הם חלק מהתפילה. אבל הוא סובר שבכל מקרה בציבור אסור, ואף ביחיד מותר אך ורק לפני התפילה הרגילה או אחריה.²¹

עמידה בזמן קריאת עשרת הדיברות בציבור

עוד שאלה היא אם מי שנוהג לשבת בזמן קריאת התורה בתפילת שבת, מותר לו לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות בפרשיות יתרו, ואתחנן ובחג השבועות. על זה נשאל הרמב"ם, וזו תשובתו:²² אשר הנהיג הרב הנפטר לישב, הוא הראוי, וראיותיו ראיות נכונות לפי דיני אנשי העיון, ואין להוסיף עליהן. וכך היה ראוי לעשות בכל מקום שמנהגם לעמוד, צריך למנעם, בגלל מה שמגיע בזה מן ההפסד באמונה ומה שמדמים שיש בתורה מדרגות ... וזה רע עד מאד. ומן הראוי לסתום כל הפתחים שמביאים לזאת האמונה הרעה... וכבר ביארו, שאין הפרש בין המכחיש התורה כולה או מכחיש פסוק אחד ואומר משה מפי עצמו אמרו. והיה מן המינים מי שהאמין, שאין מן השמים אלא עשרת הדברות ושאר התורה משה מפי עצמו אמרו, ולכן ביטלו קריאתן בכל יום. ואסור בשום פנים לעשות בתורה מקצתה מעולה ממקצתה.

הרמב"ם אף אוסר לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות, היות שמנהג זה ניתן להתפרש כמתן חשיבות מיוחדת למצוות הכלולות בעשרת הדיברות לעומת יתר המצוות. אבל כידוע, פסיקה זו של הרמב"ם לא התקבלה להלכה, וברוב הקהילות נוהגים לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות.²³ וכותב הרב עובדיה יוסף בשם שו"ת "טוב עין" (סימן יא):

הכא שקוראים בספר תורה כל התורה מידי שבת... וגם ביום זה אומרים עוד פסוקים רבים לפניו ולא אחריה, דמוכח דהכל אמת, לית לן בה. שניכר שאין עומדים אלא משום שהם יסודי התורה.²⁴ אבל הרב יוסף עצמו מסיק כי "בודאי שיש לחוש לדברי הרמב"ם".²⁵

הרב משה פיינשטיין סובר שראוי לעמוד.²⁶ גם בשירת הים נוהגים לעמוד, ולא מדובר בהעדפה או יתרון של מצווה לעומת מצוות אחרות, אלא בעניין טקסי בלבד. עוד הוא משער שביטלו את קריאת עשרת הדיברות בגלל חשש ממשי, אבל היות שהיום אין בלבנו חשש כה גדול, הרי אין הצדקה להשוות בין המקרים ולבטל את המנהג המקובל בקהילות ישראל לעמוד בזמן קריאת עשרת הדיברות. וכך דעתו של הרב שלמה זלמן אוירבך, הסובר ש"בזמננו הכל יודעים שאין זה אלא לזכר המעמד הנבחר בהר סיני".²⁷ הרב שטרנבוך אף מציע לקום כמה פסוקים לפני קריאת עשרת הדיברות ובה לצאת לכל הדעות.²⁸

ד"ר אלכסנדר קליין
המחלקה למתמטיקה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁹ ילקוט שמעוני קרח רמז תשנ.

²⁰ אורח חיים א, ה.

²¹ שם ס"ק טז.

²² תשובות הרמב"ם (בעריכת יהושע בלאו), ירושלים תשמ"ט, כרך ב', סימן רסג.

²³ ראו דעות בעניין זה בספרו של הרב שלמה יוסף זיין, **המועדים בהלכה**, תל-אביב תש"ך, עמ' שכו; ובספרו של אברהם ישעיה פפויפר, **ספר אשי ישראל**, ירושלים תשנ"ח, פרק לח, סימן כ, עמ' תג-תד.

²⁴ טיעון זה תקף נגד המינים, אבל איננו פותר את החשש שנחשיב את עשרת הדיברות יותר מאת שאר המצוות.

²⁵ שו"ת יביע אומר, ירושלים תשמ"ו, חלק שני, י"ד סימן טז ג.

²⁶ שו"ת אגרות משה, ניו-יורק, אורח חיים ד כב.

²⁷ הליכות שלמה: אסופת הלכות והליכות, חידושים והערות מאת רבי שלמה זלמן אויערבך, נערך ע"י נכדיו: יצחק טרגר ואהרן אויערבך, ירושלים תש"ס, פרק שנים עשר, הערה ל, עמ' קנ.

²⁸ הרב משה שטרנבוך, **תשובות והנהגות**, ירושלים תשנ"ב, אורח חיים, סימן קמד.